

برخی از علوم همچون نسخه‌شناسی و مباحث آن، به لحاظ سابقه کتاب‌آرایی در میان ایرانیان و مسلمانان، متعلق به این جوامع است

اسلامی بعدها در میان مسلمانان در دو قالب علوم جدید و علوم قدیم قابل بحث و مذاکره و پی‌گیری شده است. ۳. برخی از علوم همچون روان‌شناسی و کتابداری در زمره علوم جدید بوده و از مراکز دانشگاهی غربی به میان جوامع اسلامی راه یافته و عیناً همان‌ها تدریس شده است. البته برخی از استادان مسلمان در لابه‌لای آموزش خود اشاراتی به تطابق یا عدم تطابق این آموزه‌ها با شریعت اسلام و جوامع اسلامی داشته‌اند. برای مثال برخی از استادان، تربیت اسلامی را با ریشه‌ها و مأخذ حدیثی و روایی و دینی و با بهره‌وری از همان مباحث روان‌شناسی به صورت علمی مستقل ارائه کرده‌اند یا در بررسی علم کتابداری و اطلاع‌رسانی سوابق عملی این علم را در میان مسلمانان، به‌ویژه در لابه‌لای آثار دانشمندان و در سیره علمی آنان، بررسی کرده‌اند.

بنابراین در بررسی و تحلیل پیشینه علوم رایج در جوامع اسلامی می‌توان سه قسم زیر را بررسی کرد.

۱. صرفاً با پیشینه موجود در مأخذ اسلامی (علوم قدیم)؛

۲. با پیشینه موجود در میان مسلمانان و سابقه و تلاش آنان در رواج و تکمیل این علوم (علوم قدیم با جدید شدن موضوعات و مباحث آن)؛

۳. علوم جدید ارائه‌شده از سوی مجامع دانشگاهی غرب و رواج آن در میان جوامع اسلامی.

برخی از علوم همچون نسخه‌شناسی و مباحث آن، به لحاظ سابقه کتاب‌آرایی در میان ایرانیان و مسلمانان، متعلق به این جوامع است. این علوم از طرفی در جوامع غربی، به‌ویژه در مراکز دانشگاهی به‌دلیل متعدد (از همه مهم‌تر عدم آشنایی و نبود منابع مرجع) بررسی جدی نشده و اگرچه مباحثی با عنوان کدی کولوژی^۲ مطرح است، اما به صورت رشته دانشگاهی در نیامده است. از طرف دیگر صاحبان این علم هم به صورت علمی به ارائه آن همت نگماشته‌اند. یادداشت حاضر تلاشی است به منظور یافتن شیوه‌ای مناسب برای آموزش علمی نسخه‌شناسی و راه‌حلی برای نسخه‌شناسی آموزشی.

پیشینه آموزش نسخه‌شناسی

آموزش نسخه‌شناسی در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقی و کتابخانه‌های بزرگ به شکل‌های مختلف ارائه شده است که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. درس تک‌واحدی و دوواحدی. نخست درسی با عنوان نسخ خطی و کتب کمیاب در دهه ۱۳۵۰ در گروه کتابداری دانشگاه تهران تدریس شد و سرفصل‌های آن شامل شناخت اجمالی نسخ خطی و طرق مواظبت و نگهداری و صحافی بود. سپس درس نسخه‌شناسی دوواحدی براساس مصوبه شورای عالی برنامه‌ریزی در سال ۱۳۶۵ به تصویب رسید. در این سال برنامه جامع‌تری نسبت به دوره اول برای پرداختن به نسخ خطی در سطح کارشناسی ارشد تدوین شد و در نتیجه درس نسخه‌شناسی دو واحد اختیاری در رشته کتابداری دانشگاه‌ها عرضه شد.

۲. دوره رسمی معادل کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران در سال ۱۳۶۹ به برگزاری یک دوره کارشناسی ارشد نسخ خطی با ارائه ۶۸ واحد (۲۶ واحد پیش‌نیاز، ۳۸ واحد دروس پایه و اختصاصی و چهار واحد پایان‌نامه) به‌ابتکار استاد نسخه‌شناس محمدتقی دانش‌پژوه همت گمارد. این دوره از سال ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۲ به طول انجامید و در مجموع

در خصوص دوره‌های تک‌درس نسخه‌شناسی برگزار شده در دانشگاه‌ها با توجه به عدم حضور استادان نسخه‌شناس در دانشگاه‌ها و اختیاری بودن این درس، متأسفانه چندان جاذبه‌ای برای دانشجویان کارشناسی یا کارشناسی ارشد ایجاد نشده و مورد استقبال قرار نگرفته است

۱۳ کارشناس در این دوره تربیت شدند. مدرسان این دوره استادانی همچون ایرج افشار، دکتر علی نقی منزوی، مرحوم محمدتقی دانش‌پژوه، دکتر مهدی محقق، دکتر عباس حری، دکتر نوش آفرین انصاری و دکتر غلامرضا فدایی عراقی بودند.

۳. دوره آموزش کارشناسی. از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶ در کتابخانه ملی، نخست دوره‌های آموزشی پودمانی دوواحدی «آشنایی با نسخ خطی» (۳۴ ساعت) برای آموزش کارشناسان کتابداری کتابخانه ملی در سه دوره برگزار شد و کلیات مباحث نسخه‌شناسی و فهرست‌نویسی کتاب‌های خطی از سوی نگارنده یادداشت حاضر آموزش داده شد. سپس دو واحد دیگر با عنوان «فهرست‌نویسی نسخ خطی» مشتمل بر آموزش تئوری و عملی ارائه شد.

۴. کارگاه آموزشی. از سال ۱۳۷۰ به بعد هم کارگاه‌های آموزشی متعددی برگزار شد که به موارد زیر می‌توان اشاره کرد.

- برگزاری کارگاه آموزشی در کتابخانه شهید مطهری با حضور استادانی همچون محیط طباطبایی، استاد حائری و عبدالله نورانی برای کامندان آن کتابخانه؛

- برگزاری کارگاه آموزشی در کتابخانه آستان قدس رضوی با حضور استادان کتابداری و فهرست‌نگاران بخش خطی آن کتابخانه در چند سال اخیر برای کامندان آن بخش در سه دوره؛

- برگزاری چندین کارگاه آموزشی با عنوان مبانی نسخه‌شناسی در مرکز احیاء التراث قم برای علاقه‌مندان حوزوی و دانشگاهی؛

- برگزاری پنج دوره کارگاه آموزشی در کتابخانه ملی در سال گذشته و سال جاری با حضور استادان داخلی همچون عبدالله انوار، دکتر مهدی محقق، نگارنده و محمد وفادار مرادی و استادان خارجی همچون پرفسور ریشار (فرانسه)، پرفسور ویتکام (لیدن هلند)، دکتر عارف نوشاهی (پاکستان) و پرفسور کریم‌اف (تاجیکستان) برای حدود چهل کارشناس و فهرست‌نگار نسخ خطی در سطح کشور؛

- برگزاری یک دوره کارگاهی سه روزه از سوی نگارنده با دعوت دانشگاه علیگر و به‌همت مرکز تحقیقات زبان فارسی دهلی نو برای استادان و دانشجویان تحصیلات تکمیلی زبان و ادب فارسی در هند.

نقد و بررسی دوره‌های آموزشی برگزار شده

در بررسی و نقد دوره‌های مختلف آموزشی نکات ذیل قابل تأمل است.

۱. در خصوص دوره‌های تک‌درس نسخه‌شناسی برگزار شده در دانشگاه‌ها با توجه به عدم حضور استادان نسخه‌شناس در دانشگاه‌ها و تدریس آن از سوی کتابداران، به‌علاوه اختیاری بودن این درس، متأسفانه چندان جاذبه‌ای برای دانشجویان کارشناسی یا کارشناسی ارشد ایجاد نشده و مورد استقبال قرار نگرفته است.

۲. دوره آموزشی معادل کارشناسی ارشد دانشگاه تهران اگرچه به‌عنوان نخستین دوره و بنیان‌گذاری یک مبنا و اساس قابل تقدیر است و حضور استادان مشهور نسخه‌شناس از ویژگی‌های بارز این دوره است، اما نبودن متون مرجع به‌عنوان مبنای دروس تئوری، اختلاف روش استادان حاضر در این دوره در ارائه سرفصل‌ها، زیادبودن

واحدهای پیش‌نیاز و کاربردی نبودن تمام آنها، تئوری بودن دروس اختصاصی و عدم برگزاری برخی از آنها به صورت کارگاه آموزشی، و سرانجام معادل بودن مدرک ارائه شده از نقاط ضعف این دوره است. در نتیجه صرفاً تعداد کمی از فارغ‌التحصیلان این دوره آن هم صرفاً با رغبت و علاقه شخصی خودشان از آموزش این دوره استفاده کرده و در کتابخانه‌ها به فعالیت نسخه‌شناسی پرداخته‌اند.

۳. کارگاه‌های آموزشی. کارگاه‌های آموزشی اول اینکه برای استفاده کارشناسان این حوزه برای دانش‌افزایی آنها بوده، دوم اینکه برای مکتوب‌شدن مباحث نسخه‌شناسی شفاهی (موجود در سینه و ذهن استادان سال‌خورده) است و سوم اینکه در مقطع‌های خاص برگزار می‌شود و ممکن است مباحث مطرح‌شده از سوی استادان مختلف بدون ارتباط با یکدیگر و غیرمنسجم باشد. البته امکان تدوین بخش یا بخش‌هایی از منابع و مأخذ نسخه‌شناسی و عملی بودن مباحث آن از مزایای این کارگاه‌ها می‌تواند باشد.

پیشنهادات و راهکارها

۱. تدوین دوره آموزشی کارشناسی ارشد با سرفصل‌های مشخص مطابق با استانداردهای وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. نگارنده طرح پژوهشی برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد نسخه‌شناسی را در این باره انجام داده که گزارش این طرح در مرحله انتشار است.

۲. تدوین منابع و مأخذ علمی به عنوان مبنای تدریس نسخه‌شناسی در قالب مقالات علمی نسخه‌شناسی یا کتاب و جزوه.

۳. جمع‌آوری مقالات نسخه‌شناسی منتشر شده در مجلات مختلف تخصصی یا ارائه شده در سمینارهای بین‌المللی نسخ خطی.

۴. ایجاد هم‌گرایی و تعامل میان استادان گروه‌های کتابداری، زبان و ادبیات فارسی و عربی، گرایش‌های مختلف الهیات و هنر اسلامی و استادان نسخه‌شناسی خطی برای ارائه سرفصل‌های پیشنهادی یا مصوب دوره به صورت کاربردی و در حد نیاز کارشناسان.

- جمع‌آوری مستندات کارگاه‌های آموزشی به صورت سمعی و بصری و ارائه آنها در مجموعه‌های آموزشی به صورت لوح فشرده یا پیوسته^۲ در پایگاه نسخه‌شناسی.

پی‌نوشت‌ها:

1. azimi@nlai.ir
2. Codicology
3. online